

**В І Д Г У К**  
**на дисертаційне дослідження та автореферат Смирної Катерини Євгенівни на тему: «Політичні революції та режимні трансформації у країнах арабського сходу», подані на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси**

Аналіз дисертаційної роботи, автореферату дисертації, публікацій Смирної Катерини Євгенівни в спеціальних наукових виданнях дозволяє зробити висновок про відповідність теми й змісту дисертації паспорту спеціальності 23.00.02 - політичні інститути та процеси.

Актуальність дослідження обумовлена тим впливом, який здійснюють політичні процеси останніх років в арабському світі на ситуацію не тільки в конкретному регіоні, але й на світову політику в цілому. Таким чином, обрана тема дослідження має сьогодні не тільки високу науково-теоретичну актуальність, але й актуальний науково-практичний, науково-політичний характер. Від її успішної розробки залежить не лише поглиблення нашого розуміння процесів, що відбуваються в сучасному світі, але і здатність практичних політиків до адекватного використання виявлених закономірностей в інтересах вдосконалення соціально-політичної системи сучасного суспільства.

Слід зазначити, що тема дослідження досить складна. З одного боку, перед дисертантом стоїть завдання - досліджувати особливості "арабської весни" як цілісного феномена, з іншого боку - необхідно враховувати унікальність революційних подій у кожній із країн Арабського Сходу.

Зміст дисертації не залишає сумнівів у тому, що дисертант провів дуже серйозну, масштабну науково-дослідну роботу і отримав важливі, з точки зору політичної теорії та практики, наукові результати.

Позитивної оцінки заслуговує проведений автором у першому розділі дисертації «Історіографія дослідження політичних революцій у країнах Арабського Сходу» аналіз ступеня розробленості проблеми, завдяки якому

можна одержати досить глибоке уявлення про те, що зроблено в цьому напрямку в політичній науці, як вітчизняній, так і закордонній.

Також позитивно варто оцінити проведений автором аналіз факторів політичної трансформації в досліджуваних Арабських країнах. В дисертації детально аналізуються такі причини, як національна єдність, наявність глибоких суспільних конфліктів, функціональність державних інститутів, позиції силових структур у державі, ступінь розвитку громадянського суспільства й громадянської культури, геополітичні позиції та інші.

Автором проведений порівняльний аналіз розвитку політичного протистояння в Тунісі та Єгипті, Ємені та Лівії.

Цікавий авторський прогноз щодо подальших перспектив політичних змін у розглянутих країнах. Так, автор сподівається, що в Лівії завдяки домовленостям і міжнародному посередництву вдасться уникнути ескалації військового конфлікту. У Ємені, на думку дисертанта, доля конфлікту залежить від зовнішніх гравців. У Тунісі від того, як вдасться вирішити соціально-економічні проблеми. У Єгипті, вважає автор, збережеться діючий військово-бюрократичний авторитарний режим.

Варто підтримати спробу порівняти революційні процеси в арабському світі з політичними подіями в Україні 2004, 2014 р. і виявити їх загальні параметри, і ті, що відрізняються.

Автор правий, що розгортання революційного протистояння, використання певних методів дій залежить (крім інших факторів), як від характеристик та орієнтацій опозиції, так і від реакції правлячої еліти на виклик її владі.

Особливо слід зазначити розділ 3 «Політичні революції «Арабського пробудження: рушійні сили, витоки, динаміка», в якому автор аналізує передумови формування революційної ситуації у країнах арабського світу, революційні рухи як новітні суб'єкти політичних змін на арабському Сході, тенденції та закономірності розвитку революційних конфліктів у країнах «арабського пробудження». Автор робить правомірний висновок

про те, «що розвиток протистояння між революційним рухом і правлячим режимом у кожній країні залежав від констеляції багатьох чинників, як структурних, так і процедурних (дій основних учасників конфлікту), а також впливу міжнародного контексту» (с. 97).

Варто підкреслити, що практично всі висновки дисертаційного дослідження мають обґрунтований характер. Вони логічні, чіткі. Мають певний рівень наукової новизни. Робота цікава, написана науковою мовою, має новаторський і творчий характер.

**У цілому, позитивно оцінюючи теоретико-методологічний рівень проведеного дослідження, хотілося б висловити авторові наступні зауваження й побажання.**

1. Відносно структури роботи: у зв'язку з тим, що розгляд теоретико-методологічних підходів завжди пересікається з історіографією, логічно було б зробити один розділ з підрозділами 1 (історіографія) і 2 (теоретико-методологічна основа). А третім підрозділом логічно було включити відсутній у дисертації аналіз понятійного апарата, який фрагментарно присутній у викладі історіографії.

Наприклад, з назви дисертації виходить, що автор розрізняє поняття "політична революція" й "режимна трансформація". На мій погляд, перше є крайньою формою другого.

Уточнення понятійного апарата допомогло б більш чітко сформулювати предмет дослідження. Як правило, предмет - це те, що ми виносимо в назву дисертації. У даному випадку, у назві - політична революція, у предметі - революційний рух, у тексті - революційний конфлікт. І, тут були б доречними пояснення авторського розуміння використовуваних у дисертаційному дослідженні дефініцій.

2. Відповідно до правил оформлення дисертаційного дослідження один з розділів (підрозділів) дисертації повинен бути присвячений її теоретико-методологічній базі, тобто саме тим методологічним підходам, які обрав дисертант для свого дослідження.

На жаль, дисертант обмежився описом різних підходів та теорій, наявних у науковій літературі, але не заявлених в загальній характеристиці дисертації.

Було б доцільно, якби автор з метою дослідження передумов політичних революцій в Арабських країнах, застосував теорію Р. Миллса, яку він виклав у своїй знаменитій роботі "Пануюча еліта". Це допомогло б авторові прийти до висновку, що однією з важливих передумов повалення політичних режимів у розглянутих країнах стали внутрієлітні конфлікти. Як тільки еліта губить здатність самозахисту, так званий закон збереження еліт припиняє працювати й відбувається революція.

3. На мій погляд, порівнювати події в Арабських країнах та в Україні треба вкрай обережно. Для цього автору слід було визначитися з методикою порівняльного аналізу, зокрема з відповідними індикаторами (параметрами) порівнювання. Що порівнюємо й навіщо? Наприклад, один з підходів, описаних у науковій літературі (Ісаєв), застосовує для аналізу країн "арабської весни" чотири групи індикаторів, що характеризують: 1) внутрішню конфліктогенність; 2) рівень безробіття серед молоді й частку людей з вищою освітою серед них; 3) стійкість політичних режимів; 4) наявність у країні великомасштабного конфлікту в недалекому минулому й ісламістів, які приймають участь у легальному політичному процесі.

Загальне у подіях країн Арабського Сходу та України я бачу 1) в активізації політичної участі народних мас; 2) у впливі зовнішнього фактора на події в Арабських країнах та в Україні. І Близький схід, і Україна є стратегічно важливими регіонами, які входять у простір геополітичних інтересів позарегіональних акторів, які не втрачають можливості по маніпулюванню ситуацією на свою користь; 3) у використанні Інтернет-технологій.

4. Кардинальною відмінністю цих двох феноменів ("арабська весна" й "українські Майдани", на наш погляд, є роль релігійного (ісламського)

фактора, характерного для країн Арабського Сходу. Як відзначають класики порівняльної політології (Г. Алмонд, Дж. Пауелл й ін.), "релігія може породжувати різноманітні політичні наслідки". Соціально-політичні, економічні й ідеологічні передумови арабських революцій привели до того, що після них підсилювався вплив ісламських партій, що виступають за ісламську модель розвитку. Світські режими були змушені поступитися місцем помірним ісламським партіям (Партія свободи й справедливості в Єгипті, Партія Ан-Нахда в Тунісі, Партія справедливості й розвитку в Марокко). Крім того не секрет, що велику роль у подіях "арабської весни" зіграли міжнародні радикальні ісламські організації.

Не випадково, деякі аналітики дійшли висновку, що основною особливістю "арабської весни" було не використання технологій (так названа фейсбучна революція), а те, що вона стала "ісламістською революцією". Однак це не означає посилення релігійного радикалізму.

Автор дисертації стверджує, що «подібні висновки ґрунтуються не на глибокому аналізі культурно-ідеологічного розвитку арабського світу, а на кон'юктурі політичного моменту – тимчасовій перемозі ісламістів на парламентських виборах та старих стереотипних уявленнях про регіон». На його погляд таким чином ігноруються відмінності між окремими країнами та всередині суспільств, спрощуються суспільно-політичні процеси, що супроводжують транзит, і які характеризуються суперечливими тенденціями, конфліктами між різними політичними акторами, соціальними групами, ідеологічними напрямками тощо» (с. 30).

Таким чином, на жаль, питання про взаємовідносини демократії й ісламу залишилось за межами дослідницького інтересу. При гаданій на перший погляд очевидності про те, що ісламська релігійна культура перешкоджає демократизації, ця проблема не так проста. І революції на Близькому Сході й у Північній Америці це підтверджують.

Хотілося, що б автор більш конкретно аргументував свою позицію.

5. У предмет дослідження автор включив «закономірності розвитку революційних рухів «арабського пробудження»», підрозділ 3.3. також називається «Тенденції та закономірності розвитку революційних конфліктів у країнах «арабського пробудження». Однак, які ж конкретно загальні закономірності розвитку революційних рухів і конфліктів вивів автор, не цілком зрозуміло.

**Разом з тим наведені зауваження до дисертаційної роботи не носять принципового характеру, не впливають на міру обґрунтованості дисертаційних висновків і не знижують високий науково-теоретичний рівень даного дослідження.**

Наукова цінність рецензованої дисертації є безсумнівною, більшість з її висновків та пропозицій мають як наукове, так і прикладне значення в плані гармонізації політичного процесу сучасної України. Достатнім є рівень наукової апробації дослідження на конференціях всеукраїнського та міжнародного рівня. Основні положення роботи достатньо повно відображені в 6 наукових публікаціях, 1 з яких – в зарубіжному виданні.

Робота виконана на високому науково-теоретичному й практичному рівні, відрізняється новизною й завершеністю, відповідає всім вимогам до наукових робіт такого кваліфікаційного рівня. Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, не викликає заперечень. Автореферат дисертації досить повно відображає її основні положення. Розбіжностей між текстом дисертації й положеннями автореферату немає.

**Загалом дисертаційне дослідження Смирнкової К.Є. на тему «Політичні революції та режимні трансформації у країнах арабського сходу» за змістом відповідає «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» від 24 липня 2013 р. № 567 й іншим вимогам, що висуваються до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук, а Смирнова Катерина Євгенівна заслуговує присудження їй наукового**

ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Офіційний опонент –

Проректор з науково-педагогічної та виховної роботи Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова, доктор політичних наук, професор

А.О. Сіленко

